

bilimname XXXVI, 2018/2, 527-555
Geliş Tarihi: 20.08.2018, Kabul Tarihi: 17.10.2018, Yayın Tarihi: 31.10.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.454770>

ORTAÇAĞ TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİNDE KALPAZANLIK FAALİYETLERİ

Arslan DURDU^a

Öz

Türkler tarih boyunca buldukları coğrafyalarda birçok devlet kurmuşlardır. Bu devlet kurma geleneği İslâm dinini kabul ettikten sonra da devam etmiştir. Kurdukları devletler ve tarihte oynadıkları rollerden dolayı adlarından sıkça bahsedilen Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde çeşitli suçlar görülmektedir. Bu suçlardan bir tanesi olan kalpazanlık en eski çağlardan itibaren toplumlarda var olmuştur. Günümüzde olduğu gibi Ortaçağ'da kolay yoldan zengin olmak isteyenler sahte para basıyorlardı. Kalpazanlar, Türk-İslâm coğrafyasının birçok bölgesinde faaliyette idiler. Genelde kalpazanlık faaliyetleri devletlerin çeşitli bölgelerinde görülmekle birlikte özellikle darphanelerin bulunduğu yerlerde daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Toplumun çeşitli kesimlerden insanların veya meslek gruplarının bu tür olaylara dâhil oldukları bilinmektedir. Özellikle devletlerin zayıf oldukları dönemlerde görülmekle birlikte devletlerin en güçlü oldukları dönemlerde dahi kalpazanlar sahte para basmışlardır. Devletlerin para politikalarını değiştirdikleri, piyasaya farklı türde para sürme gibi işlemler uyguladıkları dönemler kalpazanların işine yaramıştır. Kalpazanlar piyasaya sürdükleri kalp paralar neticesinde, devletlerin bünyesinde siyasal, sosyal, ekonomik nitelikli sonuçlara neden olmuşlardır. Suçun olduğu her yerde mutlaka bunun bir cezası olduğu gibi devletler de kalpazanlık faaliyetlerinde bulunanlara birtakım cezalar vermişlerdir. Sahte para basımını çok eski tarihlere kadar götürmek ve daha geniş coğrafyaya yaymak mümkündür. Fakat bu daha kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. Bu çalışmada devrin kaynaklarında yer alan kalpazanlık suçunun, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerindeki çeşitli örnekleri, ekonomik, sosyal ve kültürel yapı üzerindeki etkileri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Kalpazanlık, Kalp Para, Türk-İslam Devletleri, Selçuklular.

^a Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, arslanurdu@gmail.com

COUNTERFEITING ACTIVITIES IN THE MEDIEVAL TURKISH-ISLAMIC STATES

Throughout history, the Turks have established many states in their geographies. This tradition of state-building continued even after accepting Islamic religion. Various crimes are seen in the medieval Turk-Islamic states, which are often mentioned because of the roles played in history the states that they have established. Counterfeiting, one of these crimes, is exist in society from the earliest times. As it is today, those who want to be rich in the easy way in the Middle Ages were minting counterfeit money. The counterfeiters were active in many regions of Turkish-Islamic geography. In general, counterfeiting activities are seen in various regions of the states, but they has been determine to be more especially in places where mints exist...

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Bugün olduğu gibi Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde kısa yoldan zengin olmak isteyenler kalpazanlık işine girişip kalp para basıyorlardı.¹ Arapça “kalb” sözcüğü ve Farsça “zen”, ekinin birleşmesinden meydana gelen قلب زن “kalbzen” veyahut “kallâb” قلاب şeklinde ifade edilen kalpazan kelimesi sahte para basan, hilekâr, düzenbaz ve yalancı gibi manalarına gelmektedir.² Kalpazanlık, madeni paraların içeriğindeki değerli madenlerin miktarını azaltarak değerini artırma, kâğıt paraları ise taklit etme veya üzerinde tahrifat yapma şeklinde, gerçek paralar üzerinde değişiklik yapılması olarak tanımlanabilir.

Para, Ortaçağ Türk devletleri için hem maddi hem de manevi açıdan önem arz etmektedir. Maddi açıdan, ticaretin en önemli unsurlarından birisidir. Bu sebeple devletler ülkenin önemli ticaret merkezi şehirlerinde Darü'd-darb ve Darü's-sikke adlarıyla anılan darbhâneler kurmuşlardır.³ Manevi açıdan para bastırmak veya sikke kestirmek, hükümdarı hükümdar

¹ Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 234.

² Şemseddin Sami, *Kâmûsi Türkî*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2009), 1077; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Ve Sözlüğü II*, (İstanbul: MEB, 1993), 153; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 370.

³ Dârü'd-darb ve dârü's-sikke adlarıyla da anılır. Bu terkiplerde yer alan “dar”, hane (ev) kelimesinin Arapça karşılığı olup, darb vurma yoluyla para basma işine denir; sikke de “basmakalıbı” anlamına gelmektedir. Bknz: Halil Sahillioğlu, “Darbhâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 501-505; A. S. Ehrenkretz, “Dar Al-Darb”, *The Encyclopaedia Of Islam*, II, (Leiden: 1991) 117-118.

yapan bağımsızlık ve hâkimiyet sembolüdür. Tahta çıkan hükümdarın ilk işi üzerinde adının, unvanlarının bulunduğu para bastırmaktır. Diğer taraftan tâbi hükümdarlarda paralarda bağlı olduğu hükümdarın ad, unvan ve lakaplarını en sonunda ise kendi ad, unvan ve lakaplarını zikretmek zorundaydı. Aksi bir davranış isyan sebebi sayılmaktaydı. Yine isyan etmemelerine rağmen hanedanın bazı üyelerinin hâkim oldukları bölgelerde kendi adlarına para bastırdıkları görülmektedir.⁴ Hükümdarlar bu şekilde buldukları bölgelerde kendi hâkimiyetlerini ilan etmiş oluyorlardı. Diğer bir ifadeyle, devlet olma gereğini yerine getirmek ekonomik ilişkilerde kullanılan paranın değişim değerini başka devletlere kabul ettirmek siyasal olarak devletin ve hükümdarlığının tanındığı manasına gelmektedir. Devletin varlığının söz konusu olduğu bütün toplumlarda para basma hakkı ve yetkisi devletlere aittir. Sahte para basımını çok eski tarihlere kadar götürmek ve daha geniş coğrafyaya yaymak mümkün olmakla birlikte, biz burada Ortaçağ Türk-İslâm dünyasındaki kalpazanlık faaliyetlerinin sosyal ve ekonomik olaylar üzerindeki etkilerini çeşitli örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

Öncelikle, ekonomik tarih içerisinde kendine önemli bir yer bulan kalpazanlığı iyi tetkik etmek için, onun temelini oluşturan madeni parayı, sikkeyi izaha ziyadesiyle ihtiyaç vardır. Sikke, ağırlığı önceden ayarlanmış, üzerinde darpedip piyasaya çıkarılan ve istendiğinde tekrar geri almayı taahhüt eden devletin, hükümdarın simge veya yazısının yer aldığı madeni para türüdür.⁵ Sikkenin ne zaman icat edildiği tam olarak bilinmemesine rağmen bunun milâttan önce VII. yüzyılın sonuna rastladığı hususunda fikir birliği bulunmaktadır. Sikke, Emevîler'den itibaren İslâm dünyasında bağımsızlığın ve hâkimiyetin sembolü olarak kabul edilmiş, devletin başına geçen hükümdarın sikke darpedip hutbe okutması âdetten sayılmıştır. İslâmiyet'in ortaya çıktığı yıllarda Araplar ticari ilişkilerde buldukları devletlerin paralarını kullanıyorlardı. Daha sonra bu ülkelerin toprakları ele geçirilince, uzun süre buralardaki mevcut darphanelerden faydalanıldı, bazı küçük değişikliklerle Bizans, Sâsânî dinar ve dirhemlerinin darbı sürdürüldü. İslâm dünyası genişledikçe fethedilen yerlerde yeni darphaneler kuruldu. Savaşlardan elde edilen ganimetler, yabancı paralar ve değerli madenlerden

⁴ Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hâkimiyet Alametleri*, (Ankara: TTK, 2007), 89; Osman Gazi Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, LXV/243, (2002): 547-570; Osman Gazi Özgüdenli, "Çağrı Bey'in Oğulları Tarafından Bastırılmış Bazı Sikkeler ve Sağladıkları Bilgiler", *M. Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002): 318-319.

⁵ Oğuz Tekin, "Sikke", *DİA*, XXXVII, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 179; İbrahim Artuk, "Sikke", *İslam Ansiklopedisi*, X, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1980), 621-622.

yapılan eşyalar darphaneler de para haline getirilerek tedavüle sürüldü. ⁶

Abbâsîler, Emevî sikke darp sistemini üzerinde bazı değişiklikler yaparak devam ettirmişlerdir. Abbâsî halifelerinden sonra Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Büveyhîler ve Selçuklular gibi devletlerin ve özerk beyliklerin kendi bey ve sultanları da Abbâsî sikke geleneğini sürdürdü. Sadece devletler değil elinde altın, gümüş ve bakır madeni olanlar da darbhaneler de bunları paraya dönüştürebildiler. Bundan istifade eden devletler epeyce kazanç sağladı. Türk-İslâm dünyasında gerek maliye ve gerek öteki iktisadi hususlarda yani kıymetleri para cinsinden ifade etmek icap ettiği zaman ana ölçünün İslâmî altın para birimi dinar, bir ağırlık ölçüsü ve gümüş para birimi dirhemden ibaret olduğu görülmektedir.⁷ Bu paraların ölçü ve ayarları dönemin siyasi ve ekonomik koşullarına göre şekillenmiş isimleri ise aynı kalmıştır.

A. Kalpazanlık Faaliyetleri

Ortaçağ Türk-İslam dünyasında kalpazanlık faaliyetleri devletlerin çeşitli bölgelerinde görülmele birlikte özellikle darphanelerin bulunduğu yerlerde ortaya çıkmıştır. Toplumun çeşitli kesimlerden insanların veya meslek gruplarının bu tür olaylara dâhil oldukları görülmektedir. Kalpazanlar, kalp para kesiminde çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemlerden biri; ayarı düşük para basmak yani içinde bulunması gereken miktardan az gümüş bulundurulmasıdır. Diğer bir yöntem ise altın paraların içerisine gümüş madeni karıştırmaktır. Yine bu yöntemlerden başka genellikle sarrafların uyguladıkları, paraların kenarlarından kırpmak suretiyle paralardan çalınarak yapılan kalpazanlıktır. Günümüzde tarihi devirlerdeki bu tür kalpazanlık olaylarını tespit etmek için dönemin para kalıplarının kimyasal tahlillerinden veya dönemin kaynak eserlerinde geçen bilgilerden istifade edinilebilir. Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin para kalıplarının yapılan kimyasal tahlilleri bize o dönemde yaşanan kalpazanlık olayları, paraların gerçekliği, sahte olup olmadığı ve içerdiği madenler hakkında bilgiler edinebiliriz.⁸

X. Yüzyılın ortalarına doğru çıkan gümüş para eksikliği, daha sonraki dönemde de etkilerini devam ettirmiş ve devletleri yeni para politikaları uygulamaya sevk etmiştir. Gümüş para sıkıntısının iki nedeni vardır.

⁶ Halil Sahillioğlu, "Darphâne", s. 501.

⁷ Makrîzî, *Kitab el-Nukud el-Kadime ve'l-İslamiye (Eski ve İslami Paralar)*, çev. İsmail Hakkı Konyalı, (İstanbul: Gavsî Ozansoy Basımevi, 1946), 27-28; Halil Sahillioğlu, "Dinar", *DİA*, IX, 1994, s. 352; Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, IX, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 368.

⁸ Haim Gitler And Matthew Ponting, "Chemical Analysis of Medieval Islamic Coin Dies", *The Numismatic Chronicle and Royal Numismatic Society*. Vol. 166 (2006) 321-326.

Bunlardan biri, Avrupa ve Kuzey Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret sırasında büyük miktarda gümüş paranın Avrupa ülkelerine götürülmesi, diğeri ise büyüyen şehirlere paralel olarak artan ticaret neticesinde daha fazla para basılmasıdır. Bu nedenlerin doğurduğu gümüş para eksiliğinden dolayı bazı şehirlerde kalpazanlık olayları artmıştır.⁹

Bu şekilde baş gösteren gümüş para sıkıntısı Selçuklular döneminde de kendini göstermiştir. Bilindiği üzere Selçuklular farklı ayarlarda farklı isimlerle anılan dinarlar basmaktaydı. Bu durum her bölgenin kendi ekonomisinin oluşmasına sebep olmuştu. Selçuklu Devleti yeni bir para reformunu devreye sokarak bu sıkıntıyı ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu yeni para reform neticesinde ülkenin darphanelerin de yüksek ayarlı dinarlar basılmış aynı zamanda bozulan ekonomi sebebiyle düşük ayarlı paralarda tedavüle sürülmüştü. Düşük ayarlı altın paraları yüksek ayarlı altınla kaplanan gümüş paralar ve altına bakır eklenerek kaplanan gümüş paraların tedavüle sunulması takip etmiştir. Dirhemler ise ilk zamanlarda bakır ve gümüş bileşimiyle basılırken sonraları tamamen bakırdan basılmaya başlandı.¹⁰ Bu ekonomik sıkıntıların yaşandığı yüzyıllarda ve daha sonraki devirlerde kalpazanlar, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹¹

Büyük Selçuklu Devletinin kudretli olduğu dönemlerde dâhi ülke içerisinde kalpazanlık olaylarına rastlanmaktadır. Örneğin; Cihan Sultanı Alparslan'ın kısa süren saltanatı (1063-1072) sırasında Bağdad'da 1069-1070 yılında adına basılmış sahte paraların miktarı artmıştı. Halkın elinde Sultan adına basılmış olan sahte paraların miktarı çoğaldığı için bu sene Bağdad'da dinarların basıldığı darphane halifenin vekillerinin¹² kontrolüne geçti ve dinarlara veliaht Melikşâh'ın adı basıldı. Selçuklu darphanelerinin

⁹ Gümüş, Kuzey ve Kuzey Avrupa'da önemli bir rol oynamıştır. Buralarda 600-1000 yılları arasında tedavülde bulunan yegâne para dirhem olmuştur. Zambaur, "Dirhem", *İslam Ansiklopedisi*, III, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 594; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012), 172.

¹⁰ Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, 173.

¹¹ Vladimir N. Nastich, "Coin Forgeries In The Capacity Of Historical Source (As Evidenced By Islamic Coinage)", *Transactions Of The State Hermitage Museum*, LXXXI, St. Petersburg, (2017): 227-242.

¹² Abbasîlerle birlikte devlet teşkilatında bazı yeni müesseseler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Sasânîler'den alınan bir müessese olarak vezaret gelmektedir. Vezir, halifenin vekili ve idari teşkilatın başı idi. Halifeden sonra gelen en önemli icra organı olması dolayısıyla geniş yetkilere sahipti. Abbasîlerde iki çeşit vezirlik vardı: Vezaret-i tefviz, vezaret-i tenfiz. Birinci gruptaki vezirler tam ve sınırsız yetkilere sahipti; halifenin naibi sıfatıyla da hilafet mührünü taşırdı. İkinci gruptaki vezirler ise sadece yürütme (icra) ile ilgili yetkilere sahip olup halifenin verdiği emirleri yerine getirmekle mükellef idiler. Bknz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, I, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 38.

halifenin vekillerinin eline geçmesiyle birlikte, alışverişlerde “*el-Emirî*” adı verilen dinarlardan başka paranın kullanılması yasaklandı.¹³ Devletler belli aralıklarla eski paraları tedavülden kaldırıp yeni paraları piyasaya sürerek sahte paraların piyasadaki işlevini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu basılan yeni paralarla birlikte 1069-1070 yılında Alp Arslan adına basılmış sahte paraların önüne geçilmek istenmiş bunun için halifenin vekilleri darphanede sıkı denetim uygulamışlardır.

Cihanın efendisi Adil Sultan Melikşâh'ın (1072-1092) saltanatı döneminde Türk-İslâm medeniyeti iktisadi ve kültürel yönden en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Melikşâh, Şubat-Mart 1092 yılında Bağdad'da “Tuğrul Bey Kenti'nde” bulunan evine, yakın bir şehir çarşısının yapılmasını emretti. Sultanın bu emri üzerine tacirler için hanlar, çarşılar, yol ve sokaklar yapıldı. Sultan Melikşâh'ın hanımı Terken Hatun da Dâru'd-darb (Darphane) için güvenli bir hücre yaptırdı ve “*bunlarda ticari işlemlerin ancak altınlarla yapılmasını*” buyurdu.¹⁴ Bu bilgilerden yola çıkarak, Selçuklu Devletinin darphanenin güvenliğine dikkat etmesi, kalpazanlık faaliyetlerinin önüne geçmeye çalıştığının önemli bir göstergesidir. Ticari işlemlerin sadece altınla yapılma şartı Selçuklu devletinin ekonomisinin o dönemde ne kadar güçlü olduğunu gösteren güzel bir örnektir. Alınan bu güvenlik önlemleri kalpazanlık faaliyetlerini tam olarak ortadan kaldırmaya da bir nebze azalttığını tahmin etmek hiçte güç değildir.

Kirman hâkimi Kavurd¹⁵ Bey paranın ayarına çok dikkat eylediğinden

¹³ Sultan Melikşâh, babası Alp Arslan tarafından 1066 yılında Râdgân'da yapılan törende veliaht ilan edilmişti Halifenin vekilleri tarafından 1069-70 yılları arasında basılan paralarda Sultan Alp Arslan'ın yanında veliaht Melikşâh'ın da adının zikredilmesi babasının sağlığında veliaht konumunda olduğunun en önemli kanıtlarından bir tanesi diyebiliriz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, çev. Abdülkerim Özeydin, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 68; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, çev. Ahmet Ateş, I, (Ankara: TTK, 1999), 120; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, (Ankara: TTK, 1999), 38; Abdülkerim Özeydin, “Melikşâh”, *DİA*, XXIX, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 54.

¹⁴ İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihü'l-Ümem'de Selçuklular (1038-1092)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK, 2014), 152; Melikşâh zamanında yazılmış olup bugün kayıp olan Risâle-i Melikşâhi'den nakl eden Hamdullah Müstevfi Kazvini'ye göre; Sultan Melikşâh zamanında memleketlerin devlete ödediği vergi toplamı yirmi bin beş yüz küsür altın dinardı. Bu miktar Melikşâh hükümetinin iktisadi gücünün ne kadar ileri seviyede olduğunu göstermektedir. Kazvini, *Nüzhetü'l-Kulub*, çev. G. Le Strange, (London: Gibb Memorial, 1915), 27; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ötügen, 2003), 339.

¹⁵ Kavurd; Çağrı Bey'in oğullarının en büyüğüdür. Kavurd Türkçe bir kelime olup “Kurt” anlamına gelmektedir. Kavurd bastırıldığı paralarda ve bazı kaynak eserlerde Kara Arslan adı ile zikredilmektedir. Kara Arslan ifadesinin bir lakap olduğu öngörülmüştür. Bkz. Abdülkerim Özeydin, “Kavurd Bey”, *DİA*, XXV, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 73-74;

“onun sikkeleri diğer paralara üstün tutulur idi”. Ticari fiyatların denetimine, adalete çok ehemmiyet veriyordu.¹⁶ Nitekim Kavurd Bey bastırıldığı paranın ayarını korumak için aşırı dikkat gösterdiği için, hükümdarlığı süresince parası hiçbir zaman değerini kaybetmemiştir. Değerli madenler kullanılarak basılan paralar devletlerin veyahut şahısların güç ve ihtişamının birer göstergesidir. Bu nedenle devletler, şahıslar paralarının değerini korumak için çaba sarf etmişlerdir. Kavurd Bey’de bu doğrultuda hareket etmiş hem güç ve kudretini korumak hem de kalpazanlık faaliyetlerini önlemek için mücadele içinde olmuştur diyebiliriz.

Sultanın, saray mensuplarının, vâlîde sultanın, vezirlerin, önemli devlet adamlarının, hatta maden iş kolu ve silâhdar ocakları gibi bazı kurumların birer sarrafı mevcuttu.¹⁷ Sarraflar bunların şahsî veya resmî işleri için gereken nakit ihtiyaçlarını karşılar, alacaklarını takip eder, nakitlerini faizle çalıştırır, kısaca parayla alâkalı her türlü işleriyle ilgilenirdi. Sarraflardan alınan borçlara karşılık değerli eşyalar rehin olarak bırakılır, borçlar ödendiğinde rehinler kurtarılırdı.¹⁸

Sarraflar bahsettiğimiz dönemde pazar ve panayırlarda yerleşerek, her ülkenin değişik değerdeki sikkelerinin ağırlığını ve içindeki gümüşün kaç ayar olduğunu tespit eder ve bunların değişimini yapardı. Sarrafların etkili olduğu alan iltizam sistemiydi. Sultan Melikşâh’ın saltanatı döneminde vezir Nizâm’ül-Mülk’ün yakın dostu Yahudi İbn Allan devletin büyük vilayetlerini iltizam ediyordu. İbn Allan’ın Yahudi olduğundan yola çıkarak sarraflık mesleğini icra ettiğini de söyleyebiliriz. Çünkü Türk-İslâm devletlerinde bu sarraflık, cehbezlik gibi meslekleri genellikle Yahudiler yapmaktaydı.¹⁹ Bu sistemde belli bir mukataanın vergilendirilmesi, bir ile üç yıl arasında değişebilen bir zaman dilimi için kâr ve zararı kendisine ait olmak üzere fiyatı müzayede ile belirlenen bir bedel karşılığında mültezime

Coşkun Alptekin, “Selçuklu Paraları”, *SAD*, III, Ankara, (1971): 554-560; İbnü’l-Esîr, X, 62; el-Hüseyî, *Ahbâr*, 28; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihileri-Boy Teşkilatı-Destanları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 92.

¹⁶ Kirmânî, *Târîh-i Efdâl*, (Tahran, 1324), 4; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. 253; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, (Ankara: TTKK, 1995), 518.

¹⁷ Sarraf, Arapça, harcamak anlamına gelen “sarf” kökünden gelir ve terminolojide, farklı ayarlarda eski-yeni, yerli-yabancı, altın-gümüş pek çok farklı parayı birbirlerine dönüştüren, bu sırada oluşan fiyat farklılığından yararlanan meslek erbabı anlamındadır. Sikke eksikliği veya denksizliği, para değişimi için aracı olan bu kurumun değerini arttırmıştır. Nebi Bozkurt, “Sarrafılık”, *DİA*, XXXVI, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 162-164; Ali Akyıldız, “Sarrafılık”, *DİA*, XXXVI, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 163-165.

¹⁸ Ali Akyıldız, “Sarrafılık”, 164.

¹⁹ Nebi Bozkurt, “Sarrafılık”, 162-163.

devredilir, mültezim bedelin bir kısmını peşin olarak hazineye yatırırđı. Bu peşinat ve geri kalan taksitler genelde sarraflar tarafından ödenirdi.

Bu dönemde Avrupa'da aynı zamanda Bizans ve İslâm dünyasında yapılan ticarete nakit para taşıma oldukça riskli aynı zamanda da pratik de değildi. Etrafta eşkıyalık ve kalpazanlık olayları yaygındı. Bu riski ortadan kaldırmak ve ticari işlemleri daha kolaylaştırması açısından sarraflar çek, havale (poliçe) işlemlerini keşfetmişlerdir. Bu tür işlemlerin İslâm dünyasında yaygın olduğu Büyük Selçuklu Devletinde uygulandığı bilinmektedir. Sultan Melikşâh, Ceyhun'u geçip Mâveraü'n-nehir'e giderken, Nizâm'ül-Mülk gemicilerin alacağı parayı Antakya'ya havale etti. Sultan Melikşâh niçin böyle bir şey yaptığını sorunca Nizâm'ül-Mülk cevaben "*Ben bunu senin mülk ve saltanatının vüs'at ve nüfuzunu tarihlerin yazması için yaptım. Antakya nâibi senin rikâbında vedalaşmak için gelmişlerdi gemiciler bu senetleri gösterdikleri zaman nâib onların paralarını verir*" dedi. Diğer bir örnek ise, Sultan Berkıyaruk, Türkistanlı Hanefi Ömer ile Halepli Şii Ali adında iki sermayedar (bâzırgân)'a olan borçlarından birini müstevfi Mecd'ül-Mülk vasıtasıyla devlet hazinesinden nakden ödenmesini, diğerini bir şehre havale yapılmasını emretmiştir.²⁰

Görüldüğü üzere, sarraflık mesleği Ortaçağ Türk-İslâm dünyasında, bir bankanın icra edeceği fonksiyonları yerine getirmektedir. XIII. yüzyılın ilk yarısında, Bağdad'da sarrafların paraların kenarlarını kırpma suretiyle paralardan çaldıkları şikâyet edildiği halde cehâbizlerin²¹ böyle bir şey yapmadıkları belirtiliyor.²² Sarraflar, mesleği gereği para ile her daim uğraştıkları için kalpazanlık faaliyetlerinin içerisindeki en aktif meslek gruplarıdır. Ayrıca Ortaçağ'da, ticaret alanında meydana gelen bu gelişmeler, bankacılık işlemlerinin de gelişmesini zorunlu kılmıştır.

Büyük Selçuklu devletinin son sultanı Sencer (1118-1157)'in saltanatı zamanın da yönetim kadrolarındaki liyakatsızlık, taht kavgaları ülke ekonomisinde bozulmalara sebebiyet verdi. Sultan Sencer, ülkesinin batısını yeğeni Mahmud'un idaresindeki Irak Selçuklu Devleti ile idare etmekteydi.

²⁰ Râvendî, *Rahatü's-Sudûr*, 126; Hüseyinî, *Ahbâr*, 48; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre*, Terc. Kivâmeddin Burslan, (Ankara: TTK, 1999), 57; Reşidü'd-din Fazlullâh, *Cami'ü'üt-Tevârih*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 90; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 373.

²¹ Cehbez veya cihbiz kelimesi Farsça kökenli olup Arapça'da çoğulu cehabizedir. Piyasada bir çeşit bankacılık ve bankerlik yapanlar yanında sarraf, muhasip, vergi memuru hazinedar ve vergi dairesi müdürüne de cehbez adı verilmiştir. Bknz. Celal Yeniçeri, "Cehbez", DİA, VII, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 222-223.

²² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 373.

Sencer, Irak Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht kavgalarını çözüme kavuşturduktan sonra devletin yönetim kadrolarını yeniden düzenledi.²³ Tayin ettiği vezirlerin görev yaptıkları süreler zarfında devlet hazinesi suiistimale uğramış ülkede kalpazanlık faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Vezirlerin birbiriyle olan çekişmeleri, devlet yönetimini ele geçirmek istemeleri bu doğrultuda attıkları adımlar devleti güç duruma düşürmüştür. Kalpazanlar devletin bu yönetim zaafından, vezirlerin güç elde etme yarışından istifade edip harekete geçmişlerdir.

Örneğin; Sencer döneminin ileri gelen şahıslarından biri vezir Kıvam Ebü'l-Kasım Dergezinî²⁴ Selçuklu devletinde güç sahibi bir vezirdi. Sencer'den kendisinin yerine vezirlik işlerini yürütecek bir naib atanmasını istedi. Bu isteği kabul edilip vezirlik naibi değiştirilince, "*Halisin pazarı düştü, mağşuş (sahte) revaç buldu*".²⁵ Sencer'in sultanlığı döneminde yönetim kadrolarındaki değişiklik, liyakatsiz kişilerin yönetim kadrolarına getirilmesi ekonomiyi sarsmış, madeni paraların ayarını ve kalitesini bir hayli düşürmüştür.

Sultan Sencer döneminde yaşanan bir diğer hadise de Sencer tarafından Mâzenderan reisliğine²⁶ tayin edilen Tacü'd-Din'e, bir takım görevlerle birlikte genellikle muhtesib'in²⁷ görevleri arasında bulunan çeşitli

²³ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Cami'ü'üt-Tevârih*, 114-155; Bundâri, *Zübdetü'n-Nusre*, 124; Râvendî, *Rahatü's-Sudûr*, 166; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, I, (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 240-244; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 113.

²⁴ Vezir Dergezinî'nin devlet yönetimindeki güç ve kudretini şu olay net bir şekilde göstermektedir. Dergezinî, Hamedân'da tahta çıkan Sultan Tuğrul'a (1132), amcan bana Irak ve Horasan paralarının aynı olması için Hamedân'da rukni dinar kesilmesini emretmişti diyerek mezkûr ayarda bin altın kesilmesi emredilmiş ve işlemlerin bu para ile yapılması için de dellallar çağırılmıştır. Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre*, 152; Hândmîr, *Düstüru'l-vüzera*, Neşr. Sâid-i Nefîsî, (Tahran: 1357), 215-217.

²⁵ Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre*, 243.

²⁶ Selçuklu Devletinde reis, sultan hâkimiyetinin şehirdeki temsilcisi idi. Merkezi divan tarafından atanmış olup, belirli görevlere sahipti. Reisler kendi faaliyetlerini şehirdeki diğer görevli şahsiyetlerin faaliyetleriyle düzenliyorlardı. G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, çev. İlyas Kamalov, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 116-117.

²⁷ Muhtesib halkın durumuyla ilgilenmek, işlerini ve yararlarını gözetmek üzere atanan görevlidir. Meslek ve sanat erbabının denetiminden devlet memurlarının görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol edip halifeye bildirmeye kadar geniş yetkilere sahip olan muhtesiplerin görev alanına giren başlıca konular şunlardır: Ölçü ve tartıların kontrolü ile bunlarla ilgili şikâyetlerin takibi, imal ve satışta hile ve sahteciliğe karşı tedbir almak, tekeleliliği ve istifçiliği önlemeye çalışmak, fiyatları kontrol etmek, kalpazanlığı engellemek, cadde, sokak ve pazaryerlerinin düzen ve temizliğine özen gösterilmesini sağlamak, ev ve dükkânlardan cadde ve sokakları daraltıp trafik akışını sıkıntıya sokacak ihlalleri önlemek. Bu kadar kapsamlı görevleri üstlenen muhtesiplere görevlerini yerine

sorumluluklarda onun denetimine verilmişti. Böylelikle siyasi, sosyal ve ekonomik birçok yetkiye sahip olmuş bulunuyordu. Mâzenderan reisliği için verilen fermana; Müslümanların kırpık ve hileli (*zûyûf ve nebehrecat*) paralardan dolayı zarara uğramaması için sikkelerin ayarlanması, basılması konusuna büyük dikkat göstermesi, sermayecilerin, açgözlülerin yol açacağı ucuzluğun, darlığa ve pahalılığa dönüşmesine olanak verilmemesi için her zaman fiyatları denetlemesi emredilmiş. Bundan başka kurallar, tartı ve ölçüler konusunda da dikkatli olması ifade edilmiştir.²⁸ Tacü'd-Din kendisine verilen bu görevleri en iyi şekilde yürütebilecek vasıflara sahipti. Kalp paraların tespiti, devletin görevli memurları tarafından da önemli bir sorundu. Yaşanan kalpazanlık olayları neticesinde, kalp paraların memurlar tarafından fark edilemediği, vergi ödeme aracı olarak kabul edilip hazineye gönderildiği veya resmi kurum kasalarından çıktığını söyleyebiliriz.

Mâverâü'n-nehr ve Doğu Türkistan'da hüküm süren Türk-İslâm devleti Karahanlılar'da paranın ayarına dair ifadelere İslâmî dönem Türk kültürünün ilk eserlerinden Kutadgu Bilig'de (1069-1072) rastlamaktayız. Eserin yazarı Yusuf Has Hacib'in aktardığı bilgilere göre; Halkın hükümdar üzerinde başlıca üç hakkı olup Hükümdarın bu hakları ödemesi ve halkını asla güç durumunda bırakmaması gerekir. Bunların birincisi, halkın günlük ihtiyaçlarını teminde kullandığı paranın ayarının korunmasıdır. Yusuf bu hususta, "...memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru ey bilgili insan..." demektedir.²⁹ Yusuf'un para ayarının korunmasına bu kadar önem verişine bakılırsa, sözü edilen dönemde bazı iktisadi zaruretler sonucu Karahanlı piyasasındaki dirhemlerin ayarı zaman zaman bozulmaktadır. Yine o dönemin önemli eserlerinde biri olan Divan-ı Lügatü't-Türk yazarı Kâşgarlı Mahmûd'un kayıtlarından anlaşıldığına göre, bu dönemde piyasada normal ayarda paraların yanı sıra, düşük ayarda da paralar bulunuyordu. Onun kayıtlarından normal ayardaki paraya "*bütün yarmak*" buna mukabil düşük ayarlı paralara ise "*eksik yarmak*", yine, bedel ödeme esasına dayanarak bir şeyi başka bir şeyle örneğin; adi parayı iyi para ile değiştirmeye "*Tegsüt*" deniliyordu. Kaşgarlı'nın "*eksik yarmak*" ile hemen hemen aynı manada "*bıçuk yarmak*" dan ve "*Tegsüt*" kelimesinden söz etmesi

getirirken kullanacakları çeşitli yaptırım ve ceza yetkileri verilmişti. Bknz. Mustafa Hizmetli, "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği", *Journal of History Culture and Art Research*, 6, (2017): 425-443; Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 133-143.

²⁸ Ann K. S. Lambton, "Atebetü'l-Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi", *Bellekten*, XXXVII/147, (1973): 392.

²⁹ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, II, Terc. Reşid Rahmeti Arat, (Ankara: TTK, 1959), 399; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 114.

ayarı bozuk ve eksik paranın o dönemde piyasada gezdiğini destekleyen örneklerdir. Bu örekleri göz önüne aldığımızda, hükümdarın görevleri arasında gümüşün ayarının korunmasının zikredilmesini ve Kaşgarlının para ile ilgili kullandığı terimleri o devirlerde yaşanan kalpazanlık olaylarına veyahut paranın ayarının bozulması sonucuna bağlayabiliriz.³⁰

Türkiye Selçukluları ticareti teşvik için türlü tedbirlere başvururken sağlam bir para politikası da takip ediyorlardı. Gerçekten Latinlerle yaptıkları ticari antlaşmalarla altın, gümüş ve mücevheratı gümrük muafiyetine tabi tutmaları böyle bir siyasetin icabıydı. Türkiye Selçukluları, Moğolların gelişine kadar Anadolu'da başarılı bir siyasi ve ekonomik sistem ortaya koydular. 1243 Köseadağ savaşından sonra devlet ile halk arasındaki ilişki zedelendi. Moğol istilası karşısında Selçuklu sultanlarının pek varlık gösterememesi, Moğol kumandanları ve onlar adına hareket eden Selçuklu idarecilerinin zulümlerini arttırmalarına neden olmuştur. Gelirlerin önemli bir kısmı Moğollara gitmeye başlayınca Selçuklu ekonomisi büyük zarar görmüş, kalpazanlık gibi birtakım usulsüzlüklere sebep olmuştur. Netice itibarıyla, Selçuklular mali alanda da bağımsızlığını kaybetmiştir.

Moğollar tarafından Anadolu'ya tayin edilen Noyanlar belli bir süre sonra güç kazanıp isyan etmişlerdir. Anadolu'da isyan eden Noyanlardan biri Baltu'dur. Nihayet Baltu isyanının bastırılması ve Sultan Mesûd'un zorla Baltu'nun yanında tutulduğunu anlatmak ve af dilemek için Gazan Han'a gitmesi üzerine Türkiye Selçuklu devleti dört bölgeye ayrıldı. Moğollar Selçukluları uzaktan ve kendilerine sadık yerli devlet adamları vasıtasıyla idare ettiler.³¹ Kemâle'd-din Tiflisi de saltanat naibliğine tayin edildi. Kemâle'd-din Tiflisi devlet yönetiminde görev almaya başladıktan bir süre sonra Samsun şehrinde darbhânegilerle birlikte hareket ederek ayarı düşük gümüş paralar bastırılmasına müsaade ederek bu yolda menfaat teminine kalkıştı. Her ne kadar memlekette hükmü yürümediyse de yaptığı kalpazanlık her tarafa yayıldı.³² Bunun sonucunda görevinden alındı. Bu örnekte gördüğümüz üzere, devlet görevlilerinin kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda kalp para bastırdıkları görülmektedir.

Türkiye Selçuklu tarihinde, II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin

³⁰ Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lügâti't Türk*, Çeviri, Uyarlama. Düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 186, 215, 252, 547; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, 115.

³¹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Mûsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2000), 168.

³² Aksarayî, *Mûsâmeretü'l-Ahbâr*, 178; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 635-636.

Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad aynı anda tahta çıktığı, üç kardeş devri (1246-1266) olarak adlandırılan dönemde devletin içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanan kalpazanlar Sivas'ta sahte sikke basmışlardır.³³ İsmail Galip'in, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyyesin* de II. Alâeddin Keykubad adına, mahalli darbı yazılmamış olan H. 663-M. 1264/1265 tarihli gümüş sikke sahtedir. Çünkü Alâeddin Keykubad bu tarihten çok önce 1254 senesinde ölmüştü.³⁴

Yine, Ortaçağ dünya tarihinde önemli rol oynayan ve özellikle İslâm dünyasındaki yıkıcılığıyla bilinen Moğollar dönemindeki kalpazanlık hakkında kaynaklarda yorumda bulunabileceğimiz bilgiler yer almaktadır. Moğollar zamanında, Çin'de "*alış-veriş dinar ve dirhem ile değil bir kâğıt parçası vasıtası ile vuku bulur; her biri avuç içi kadar olup üzerlerinde hükümdarın damgası basılırdı. Bunların yirmi beşine bir bâliş denilip bizim dinara tekabül eder. Bir kimsenin kâğıt paraları yırtıldığı vakit bunları darbhâneye benzer (banka) bir yere götürüp yenisiyle değiştirir idi.*" Darbhânenin idaresi büyük bir emire verilmişti. Bir kimse altın veya gümüş ile çarşıya gidecek olursa baliş (*bâlişât*) ile tebdil etmedikçe alışveriş yapamazdı. Bu paraların hazırlanması ve basımını seyahatnamesinde tafsilatıyla anlatan Marco Polo, Kaan'ın mührü basıldıktan sonra tedavüle çıkarıldığını ve taklidine çok ağır cezalar verileceğini bildirir.³⁵ Ayrıca paranın ıslahı gerçekleştirilerek bütün ülke dâhilinde tek tip sikke darbı usulü uygulamaya sokuldu.³⁶

Gazan Han döneminde ekonomide yaşanan krizin önemli bir boyutunu tedavülde bulunan para teşkil etmekteydi. Gazan Han ekonomik reformlar için uygun şartların oluşmasından sonra, paraların ağırlığı ve ayarı ile ilgili düzenlemeler yaptı. Yapılan bir dizi düzenleme arasında, kalpazanlığı önlemek için yapılan düzenleme dikkat çekicidir. Buna göre; Taklit sikke basımını önlemek için, sikke üzerinde Arap, Uygur ve Tibet harfleri

³³ Aksarayî, *Mûsâmeretü'l-Ahbâr*, 28; İbrahim Artuk, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", *Malazgirt Armağanı*, TTK, Ankara, (1993): 269.

³⁴ İsmail Galip, *Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukiyye*, (Kostantiniye: 1309), 78; İbrahim Artuk, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", 285; Faruk Sümer, "Keykubad II", *DİA*, XXV, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 359-360; Osman Turan, "Keykubâd II", *İA*, VI, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995), 661-662.

³⁵ Markopolo, *Seyahatname*, I, Tercüman 1001 Temel Eser, 120-122, Osman Turan, *Selçuklular Devrinde*, 373-374.

³⁶ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara: TTK, 1957), 329-331; İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXI/23, (2003): 58.

kullanılması ön görülmüştür.³⁷ Dikkat çekici diğer bir nokta, Tibetli âlim Aphags-Pa tarafından geliştirilen ve daha sonra onun adıyla anılan, kalpazanlığı önlemek için kullanılan yukarıdan aşağı doğru yazılan üç işaretten meydana gelen P'agspa yazısı ve işaretleridir.³⁸

Eyyûbi Hükümdarı el-Melikü'l-Kamil (1218-1238), fülûs'un Kahire ve Fustat'ta da basılmasını emredince bakır sikkelerin tedavülü biraz daha yaygınlaştı. Ancak fülûs'un ucuz metalden olması altın ve gümüş sikkelere oranla daha kolay basılması kalpazanların işine yaradı. Kalpazanlar ayrıca kurşun gibi daha ucuz metali de ekleyerek fülûsün değerini iyice düşürdüler. Bu yüzden devlet başlangıçta vergi ödemelerinde kabul ettiği bakır sikkelerin geçerliliğini daha sonra kaldırdı. 1233'te düşük değerdeki felsler bir para krizine sebep olunca el-Melikü'l-Kamil bu sikkelerin tedavülden kaldırılmasını emretti. 1237-1238'te tamamen terkedilen fülûsün daha sonra düşük değerde basılması da Mısır'da bir başka para krizine sebep oldu. Halk bu sikkeleri ticari işlemlerinde kullanmayınca ilk defa değerleri belli olan sikkeler basılmaya başlandı. Mısır'da bundan sonra da bakır sikke basımı devam etti.³⁹ Ortaçağ İslâm dünyasında siyasi tarih yanı sıra iktisadi çalışmalarıyla da tanınan Mısırlı Tarihçi Makrîzî (1364-1442)'ye göre; Mısır'da fels⁴⁰ 1228'e kadar küçük malların alım satımı için kullanılırken bu tarihten sonra resmi para statüsünü kazanmıştır.⁴¹

Delhi'de hüküm süren Türk-İslâm hanedanı Tuğluklular'ın hükümdarı, Muhammed Tuğluk (1351-1388) devleti mali yıkıma götürecektir bir iktisadi siyasete başvurur. Bastığı bakır ve tunç paranın gümüş para ile eş değerde sayılmasına karar verir. Böylelikle, kendi fikrinde, hazinesi yoktan büyük bir servetle dolacak ve istediği orduları toplayabilecekti; bu amaçla çıkardığı bakır paralar üzerine bir sürü ayet ve hadis koydurarak onlara bir türlü kutsallık vermek ister. Ancak bu durum kalpazanların işine yarar. Pek çok kişi bu paralardan basıp onları gümüş değerinde geçirmekle emek sarf etmeden zengin olmaya koyulur ve Muhammed Tuğluk yeni paraların değerini düşürmemek için bunları gümüşle başa baş değiştirmeye karar

³⁷ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 274-277.

³⁸ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, 281-282.

³⁹ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, I, (Kahire: 1987), 108; İbrahim Artuk, "Fels", DİA, XII, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 309.

⁴⁰ İslamiyet'in ilk devirlerinden itibaren basılan bakır veya bronz sikkedir. Latince follis kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan fels "akçe, para, mangır" anlamına gelir. Çoğulu fülûs olup ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler hakkında kullanılır. İbrahim Artuk, "Fels", 309-311.

⁴¹ Makrîzî, *el-Nukud el-Kadime ve'l-İslâmiye*, 66-67.

verince hazine açık vermeye başlamıştır. Sonunda sultan sahte paraları gümüşle değiştirmek zorunda kalmış ve devlet hazinesi ağır kayıplara uğramıştır.⁴²

Bilim toplumların ortak mirasıdır. Bu mirasa katkıda bulunanlar bilime ve bilim adamlarına, âlimlere değer verenlerdir. Ortaçağ'da, Türk-İslam dünyasında bilim adamları en saygın kişilerdi. Kalpazanlığın da Ortaçağ Türk-İslâm dünyasındaki bazı âlimlerinin, bilim adamlarının edebi eserlerine yansıdığı görülmektedir. İlk şîî kelâm âlimlerinden Kûfeli Şeytânüttâk (ö.160/777) Kûfe çarşılarından Tâku'l-mehâmil'de sarraflık yapıyordu sarraflık mesleğinde altın paraların sahte olup olmadığını bir bakışta anlayabilecek kadar maharet kazandığı için "Tâk çarşısının en zeki insanı" anlamındaki bu lakapla anılmıştır.⁴³

X-XI yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilen Ebu'l-Fadl Ca'fer b. Ali ed-Dımâşki tarafından kaleme alınan "*el-İşare ila Mehasini't-Ticare*" adlı eser, Ortaçağ İslâm dünyasının ticaret kültürü bakımından zengin bilgilere sahip olmasının yanında tüccarlara pratik öğütler verip, kalpazanların hilelerinden bahsetmektedir.⁴⁴

Hayatı boyunca döneminin bütün bilimleriyle uğraşmış, çok yönlü bir bilim adamı olan Bîrûnî'nin (973-1051) özellikle kıymetli taşlar, mineraller ve madenler üzerine kaleme aldığı eseri "*el-Cemâhir*"de, dengeli siyasi ve ekonomik hayat için sağlıklı bir ticaret sistemi şarttır. Böyle bir sistemin işleyişini engelleyecek iki önemli husustan birincisi kalpazanlık, ikincisi biriktirme hırsıdır. Kalpazanlığın önlenmesi siyasî otoritenin varlığını daha da önemli kılmaktadır. Bîrûnî, hırsla biriktirmek istenen altın ve gümüş gibi madenlerin asli ve tabii bir değere sahip olmadığını, değerlerinin itibari olduğunu hatırlatarak servet hırsıyla bunları biriktirmenin, toprak altına gömme veya kap kaçak yapımında kullanmanın akıl ve ahlak açısından savunulacak bir yanının olmadığını ve bu anlayışın sağlıklı ticaret imkânını ortadan kaldıracak savunur. Böylece para akışının önemini ve servetin belirli ellerde verimsiz şekilde birikmesinin meydana getireceği ekonomik ve

⁴² Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, (Ankara: TTK, 1987), 324; Haluk Kortel, "Tuğluklular", *DİA*, XLI, 2012, s. 333-336.

⁴³ Halil İbrahim Bulut, "Şeytânüttâk", *DİA*, XXXIX, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 104.

⁴⁴ Ebu'l-Fadl Ca'fer b. Ali ed-Dımâşki, "Ticaretin Güzelliklerine İşaret", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Ait Çeviriler I*, Ed. Abdülhalik Bakır, (Ankara: 2004), 525; Cengiz Aydın, "Ca'fer b. Ali ed-Dımâşki", *DİA*, VI, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 546-547.

ahlaki bunalımları vurgular.⁴⁵

Büyük Selçuklu devleti, devrinin İslam âlimi, filozofu, mutasavvıfı ve müderrisi İmam Gazzâlî (1058-1111), “*Kimya-i saadet*” adlı eserinde, helal para kazanmak ve ticaretin edeplerinden bahsederken, genel olan eziyetlerden biri de ticaret yaparken karşı tarafa kalp para vermektir. Aynı zamanda kalp parayı alan da zulmetmiş olur. Çünkü bunu alan başkasına verebilir, o da bir başkasına verebilir. Böylece kalp para uzun zaman piyasada kalır. Bunun günahı ise birinci kimseye de yazılır. Bunun için büyüklerden biri, “*Bir dirhem kalp para, yüz dirhem para çalmaktan fenadır. Çünkü hırsızın günahı, çaldığı vakittir, bu ise ölümden sonra da devam edebilir. O kimse ne kadar zavallıdır ki, kendisi öldüğü hâlde, günah bitmez, devam eder. Belki yüz, belki iki yüz sene devam eder. Onun elinden çektiği için, kabirde o kimseye azap ederler*”, buyurdu. Şimdi, kalp altın ve gümüşten dört şey bilmek icap ediyor;

1-Eline kalp para geçince, kuyuya atmalıdır. Bir kimseye verip, “*Bu kalptır*”, dememelidir. Çünkü yanlışlıkla diğer paralara karıştırabilir.

2-Çarşıda, pazarda olanların paraları tanınması vâcibdir. Hangisinin sahte olduğunu bilmelidir. Bunu sahte parayı almamak için değil, alıp da yanlışlıkla başkasına vermemek ve bir Müslümanın hakkına ziyan etmemek için yapılmalıdır. Paraları tanımayan, yanlışlıkla alır ve elinden çıkarırsa yine âsi olur. İnsanın karşılaşacağı şeylerin bilgilerini bilmek için bunları öğrenmesi vâcibdir.

3-Kalp para alırsa şu niyetle almalıdır ki, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi vesellem) buyurdu: “*Alışverişte kolaylık gösteren insanlara Allahû Teâlâ merhamet eder*” Fakat kuyuya atmak niyeti ile almalıdır. Harcayacağını düşünüyorsa kalp olduğunu söylese de almamalıdır.

4-Kalp, içinde altın ve gümüş olmayandır. Fakat içinde altın ve gümüş olur da miktar az olursa kuyuya atmak vâcib olmaz. Sarf ederse, iki şey vâcib olur. Biri, saklamayıp söylemelidir. Diğeri de itimat ettiği ve başkasına uyarı tam diye harcamayacağını bildiği bir kimseye vermelidir. Eğer başkasının helâl sanıp harcayacağını biliyorsa, böyle kimseye vermek şarap yapana üzüm satmak ve yol kesiciye silâh satmak gibidir. Bu da haramdır. Ticarete emin olmanın zorluğu sebebiyle geçmiş büyükler, “*Emin tüccar çok ibadet edenden daha üstündür*” demişlerdir.⁴⁶

⁴⁵ el-Bîrûnî, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevahir)*, Terc. Emine Sonnur Özcan, (Ankara: TTK, 2017), 10-11; Günay Tümer, “el-Cemâhir”, *DİA*, VII, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 295-296.

⁴⁶ İmam Gazzâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, Terc: Faruk Meyan, (İstanbul: Bedir Yayınevi), 243-244.

Gazzâlî, iyi ahlakın faziletini anlatırken şöyle bir kıssadan bahseder. Terzi Ebû Abdullah (rahimehullah) büyüklerden idi. Bir putperest ona birkaç defa elbise diktirdi ve her defasında kalp para verdi. O da aldı. Bir gün dükkânda yoktu. Çırak kalp parayı almadı. Gelince, “*Niye böyle yaptın? Kaç defadır bana böyle yapıyor, yüzüne vurmuyorum ve alıyorum, tâ ki kalp para ile bir başka Müslümanı aldatmasın*”, dedi.⁴⁷

Türkiye Selçuklu Devleti’nin son dönemlerinde önemli siyasî, sosyal ve ekonomik olaylara şahit olan Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273), birçok Selçuklu devlet adamı ile görüşmüş onlara nasihatlerde bulunmuştur. Mevlâna yaşadığı dönemde kandil yağına su katan dolandırıcılar, sahte altın basan kalpazanlar gibi suçluları eserinde eleştirmiştir. Mevlana’nın, Mesnevi’sinde kalpazan, kalp akçe terimleriyle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “...*Kalpazanlar, kalp paraya nasıl gümüş sürerler ve üstüne padişahın adını kazırlarsa...*” “...*Âlemde kalp akçayla sağlam akça bir yürümekteydi...*” “*Hain kalpazandan, halis altınla kuyumcu, daha fazla korkar*”.⁴⁸ Görüldüğü üzere Mevlâna, yaşadığı dönemde ki kalpazanlık suçuna vurgu yapmasının yanı sıra, Selçuklu Anadolu’sunun siyasî, ekonomik ve kültürel hayatı hakkında pek çok kıymetli bilgi vermektedir. Bu döneme ait yerli kaynakların azlığı göz önünde tutulacak olursa, Mevlâna’nın verdiği bilgilerin kıymeti kendiliğinden ortaya çıkar.

Modern tarih yazımının, sosyolojinin ve iktisad’ın öncülerinden kabul edilen, devlet adamı ve tarihçisi İbn Haldun (1332-1406), sosyal yaşamı etkilemesi bakımından iktisadî değerler üzerinde özellikle durur. Ona göre iktisadî değerler ile ahlaki değerler veya iktisadi durumlar ile insan karakterinin şekillenmesi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İbn Haldun kendisine şöhreti kazandıran Mukaddime’sin de devleti yönetenlerin görev ve sorumluluklarına değinir. Bu görevlerden biri de darbhâne’ye göz kulak olarak insanların kullandıkları para biriminde kalpazanlık yapılmasına mani olmaktır.

Doğal yollarla geçinmekten aciz olan birçok insan tamaha kapılarak bu mesleğe intisap ederler. Bu zanaatı geçinme aracı ve bir meslek olarak gören sanatkârlar, bu zanaat aracılığıyla para kazanmanın kolay olacağını umarlar. Bu zanaatın yardımıyla madenler arasında benzerlik durumu yaratırlar. Bu karıştırma ve yaldızlama sonucunda maddelerin gerçek olup olmadığını anlayamayacak bir hale getirirler. Uzmanlardan başkası bunları fark edemez.

⁴⁷ İmam Gazzâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, 399.

⁴⁸ Mevlâna Celâleddîn Rumi, *Mesnevi*, I, çev. Veled İzbudak, (İstanbul: MEB, 1995), 172; Mevlâna Celâleddîn Rumi, *Mesnevi*, II, çev. Veled İzbudak, (İstanbul: MEB, 1995), 23, 107.

Bu sahtekârlar bu sahtekârlıkları ile kalp paralar yaparak, pazarlara sürüp halkı aldatabilirler. Halkı aldatmak üzere bu paraları devletin damgasıyla damgalarlar. Batı Afrika'da bizim memleketimizde bu sahtekârların çoğu berber öğrencileri olup, bunlar memleketin etrafında dolaşırlar, mescitlere sığınır. Bunları bu çirkin işlerinden alıkoymanın biricik çaresi, hükümet ve hâkimlerin bunlara karşı şiddetli davranıp, nerde bulunurlarsa bulunsunlar yakalayıp sahtekârlıktan, görüldüğünde ellerini kesmektir. Çünkü bunlar bu kalpazanlık ile halkın, devletin mal ve servetinden ibaret olan paralarını bozmaktadırlar.⁴⁹

Şâfiî fakihî, muhaddis ve edip olan İbn Hacer el-Heytemî'nin (1503-1567), İslam dünyasında *Ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, ismiyle bilinen büyük günahlara dair eserinin sonunda, altın ve gümüş paraları kırıp bozma, sahte para basıp tedavüle sürme gibi günahlara yer vermiştir.⁵⁰

B. Kalpazanlık Yapanlara Verilen Ceza Örnekleri

Kalpazanlık ile uğraşanlar cezasız kalmamıştır. Devletler kalpazanlık işiyle uğraşanlara çeşitli cezalar vermişlerdir. Tarihe baktığımızda her toplumsal oluşum, kendi düzenini devam ettirebilmek için örf, adet, gelenekler veya yazılı hukuk kuralları çerçevesinde çeşitli önlemler almıştır. Türk devlet teşkilatının hukuk sisteminde; uzun bir geçmişe dayanan İslam öncesi Türk devlet geleneğinin İslami kurallarla uyumlu bir kaynaşması ve kurulduğu bölgede kendinden önce kurulmuş devletlerin etkilerini görmek mümkündür. Sasanî, Samanî, Bizans, Abbasî, Gazneli ve Karahanlı Devletlerinin teşkilatlarından Selçukluların istifade etmiş olduklarını ve geliştirerek devam ettirdiklerini görmekteyiz. Bu bağlamda, Türk-İslam devletlerindeki cezai yaptırımların benzerlik gösterebileceği kanısına varabiliriz. Kaynaklarda Türk devletlerindeki kalpazanlığa ait ceza örneklerine rastlanmamaktadır. Cezalandırmalarla ilgili örnekler genellikle İslâm tarihine aittir. Abbasiler ve Emeviler devrinde kalpazanlık faaliyetleri ile ilgili çeşitli örnekler rastlanmaktadır. Davud en-Nâkîd şunları söyledi: Ben, H. 73 (692-693) yılında Küfe de darbedilmiş dirhemlerden birisini gördüm. Paradan anlayanlar, bu dirhem kalp olduğunda birleştiler. Ben, benzeri hiç görülmemiş nadir bir dirhem gördüm; üzerinde Emevilerin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad (648-686) ibaresi vardı; bunun da kalp para olduğu belirlendi. Kalp paralar, Acem devleti, Büveyhîler ve Selçuk

⁴⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, çev. Zakir Kadiri Ugan, (İstanbul: MEB, 1996), 124-128.

⁵⁰ İbn Hacer El-Heytemî, *Ez'zevacir An İktirâfi'l-Kebâir* (İslâm'da Helâller Ve Haramlar Büyük Günahlar)-I, (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1970), 321; Bekir Topaloğlu, "Ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir", *DA*, XLIV, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 301-302.

oğulları zamanında etrafa yayıldı.⁵¹

İslamiyet'in yayılma çağında, İslami tarzda basılan ilk paralar hakkındaki çeşitli rivayetleri kitaplarında toplamıştır. el-Vâkıdî'nin (747-823) anlattığına göre; Ebân b. Osman (ö.105/723) Medine'de idareci iken dirhem basan, piyasaya para süren birine 30 değnek sopa atmış, şehir dışına sürgün etmiştir. Bu davranış bize göre sahte para basan, zayıf iş yapan şahıslar içindir. Olay ve durum Vâkıdî'nin dediği gibi kabul edilirse Ebân b. Osman bu hareketi düşmanlıkla yapmamış, zayıf hileli para çıkarana hak ettiği cezayı vermiştir. Had cezasından aşağı olan bir ceza uygulamış, hilesi sebebiyle de sürgün etmiştir.⁵²

Suç işleyen kişilere uygulanan cezalardan vücuda yapılan damga şeklindeki dövme cezası bir hayli ilgi çekicidir. Örneğin, hırsızlık yapan biri yakalandığında yargılandıktan sonra vücuduna işlediği suçtan dolayı bir dövme yapılırdı. Eğer bu kişi bir daha suç işlerse yakalandığında, daha önce herhangi bir suç işleyip işlemediğini öğrenmek için vücudunda dövme izi var mı diye bakılır eğer varsa ona göre cezalandırılırdı.⁵³ Dövme uygulamasının farklı bir şeklini ceza olarak değil de icra edilen bir mesleğin belirtisi olarak Belâzurî'nin ifadelerinde rastlamaktayız: Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan (685-705) muhtelif reformlarla halifelüğün kontrolünü daha da merkezi hale getirmeye çalıştı. Bu reformlardan birisi de para reformudur. Abdülmelik'in para reformları, Irak ve İran'ı yöneten 702-703 yıllarında Vasıt'ta ilk Arap darbhânesini kurma ayrıcalığını elde eden, zalim lakabıyla tanınan Haccac b. Yusuf tarafından yerine getirildi.⁵⁴ el-Haccac, Farsların dirhemi nasıl darbettiklerini sormuştu. Sonra bir darbhâne kurdu; orada para basanları topladı. O, kalp paraların, sahte ve boşa gitmiş gümüşlerin artırılmasından elde edilenler ile külçe halindeki gümüşlerden, devlet adına para darbederdi. el-Haccac daha sonraları, tüccarlara ve başkalarına, gümüş para darbedilmesi için izin verdi. Böylece o, ustaların ve para basanların ücretinden artan paraları kazanmış oldu. el-Haccac, para basanların ellerini

⁵¹ Makrîzî, *el-Nukud el-Kadime ve'l-İslâmiye*, 49; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Tercüme. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 535; Ahmet Turan Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyad", *DİA*, XLII, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 29-30.

⁵² el-Maverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, (İslâm'da Hilafet ve Devlet Hukuku), çev. Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 174; Salahattin Polat, "Ebân b. Osman b. Affân", *DİA*, X, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 66-67; Ebân b. Osman Medine valisi iken, dirhemleri kesen birisini cezalandırdı. Ona otuz kamçı vurdu ve onu şehirde dolaştırdı ve: "bize göre, dirhemleri kesen, bunlara kalp ve mağşuş paralar karıştırıp kalıplayanların cezası budur." dedi. Bknz. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 538.

⁵³ el-Maverdî, *Ahkamü's-Sultaniyye*, 250

⁵⁴ Makrîzî, *el-Nukud el-Kadime ve'l-İslâmiye*, 34-40.

damgaları.⁵⁵

Devletin parasından başka şekilde para darbeden birisi, Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz (680-720)'e getirildi. Bunun üzerine Ömer, onu cezalandırdı, hapsedti; para darbettiği demirini (kalıp) aldı ve ateşe attı. Abdülmelik b. Mervan, Müslümanların parasından başka şekilde para darbeden bir adamı yakaladı; onun elini kesmek istedi; ancak sonra bundan vazgeçti ve onu cezalandırdı.⁵⁶

Emevi halifesi, Mervan b. el-Hakem (623-685), dirhemleri kesen bir adamı yakaladı; onun elini kesti. Zeyd b. Sabit bunu öğrenince: “Onu cezalandırmıştır” dedi.⁵⁷

Türk-İslam coğrafyasından farklı ama yine aynı dönemde, Ortaçağ Avrupa dünyasında da kalpazanlık suçu ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. İngiltere’de 11. yüzyılda kalpazanlığın önlenmesine yönelik bir düzenleme buna örnek gösterilebilir. William, küçük bir orduyla birlikte Manş Denizi’ni geçip, İngiltere’nin güney kıyısındaki büyük bir savaşı kazandıktan sonra bütün ülkeyi egemenliği altına almaya başardı. Bu zaferin ardından, İngiliz kralları, Avrupa’nın geri kalanındaki hükümdarlardan daha fazla güce sahip oldular. Yasaları değiştirdiler ve istedikleri vergilerin büyük bölümünü topladılar. Güvenilir bir para sistemine sahip olmak için büyük gayret gösterdiler. Bir vakayinamede William’ın oğlu I. Henry’nin, “*Bütün sikke basan kalpazanların sağ ellerinin kesilmesini ve hayâlarının burulmasını emrettiğini*” okuyoruz.⁵⁸ Eski Yunan’da Atina Devleti’nde yönetim biçimi olan cumhuriyeti kaldırıp yerine krallık kurmaya çalışmak, casusluk, dini tahkir, kalpazanlık, adam öldürme, çocuk düşürme, evli bir kadınla ilişki, kundakçılık, bazı hırsızlık türleri vb. suçlar ölümle cezalandırılırdı. Hümanizm etkisiyle ortadan kalkacaktır. Ortaçağ’da, kalpazanların haşlanması gibi infaz usulleri ortadan kalkmıştır.⁵⁹

Memlûk devletinde, el-Müeyyediyye Medresesinde ikamet eden bir kişi, habersiz yapılan bir kontrol sırasında kalp para basma aleti ile yakalanınca sultan bu kalpazanın elinin kesilmesini emretmiş ancak araya

⁵⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 536; Hakkı Dursun Yıldız, “Abdülmelik b. Mervan”, *DİA*, I, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 266-270; İrfan ayçan, “Haccac b. Yûsuf es-Sekâfî”, *DİA*, XIV, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 427-428.

⁵⁶ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 537; İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdülaziz”, *DİA*, XXXIV, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 53-55.

⁵⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 538; İrfan Aycan, “Mervan I”, *DİA*, XXIX, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 225-227.

⁵⁸ James C. Davis, *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz: İnsanın Öyküsü*, çev. Barış Bıçakçı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 134.

⁵⁹ Müntheha Maşalı, “Ölüm Cezası”, *DİA*, XXXIV, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 40-43.

girip affını isteyenler nedeniyle bu şahıs dövülerek sadece hapse atılmıştı. Hapishanede ise bir süre kaldıktan sonra serbest bırakıldı. Yine vezir Nasire'd-din Muhammed eş-şeyhi'nin yanında kalp para işiyle uğraşan kimseler ortaya çıkınca görevinden el çektirilmişti.⁶⁰

Aslında, pek çok kaynaktan da anlaşıldığı gibi, darp işinde çalışanlar ve bankerler herhangi bir sahteciliğin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla değişik zamanlarda sıkı bir biçimde denetlenmekteydiler. Böyle bir olay gerçekleştiğinde suçlular elleri kesilerek cezalandırılmaktaydı.⁶¹

Sonuç

Kalpazanlık suçu, tarihi kaynaklarda zikredilemediği sürece kalpazanlığın devlete ve topluma etkisi hakkında yorumda bulunmak oldukça zordur. Tespit ettiğimiz örneklerden yola çıkarsak kaynaklarda zikredilen kalpazanlık olaylarının, paralarda yapılan hilenin ve sahte para basımının farklı nedenleri karşımıza çıkmaktadır. Kalpazanlık faaliyetleri devletlerin çeşitli bölgelerinde görülmekle birlikte özellikle darbhânelerin bulunduğu yerlerde ortaya çıkmıştır. Kalpazanlık işiyle uğraşanlar arasında devlet görevlileri, sarraflar, tasavvuf ehli medrese eğitilmiş kişiler gibi çeşitli zümreler yer almaktadır. Özellikle devletlerin zayıf olduğu dönemlerde kalpazanlık olayları çoğaldığı gibi devletlerin güçlü olduğu dönemlerde de ortaya çıktığı görülmektedir. Ne şekilde yapılırsa yapılsın para üzerindeki hile toplumun hayatını tamamen etkilemektedir.

Türk hâkimiyet telakkisi nasıl adil ve iyi kanunu halkın hakkı saymış ise, para ayarı ile iktisadi istikrarın temini sağlamaya çalışmıştır. Kalpazanların piyasaya sürdüğü kalb akçeler doğrudan devlet hazinesinin zarar uğramasına sebep olduğundan, devletler, her dönemde kalpazanlığı önlemeye çalışırken en ağır tedbirleri de almaktan çekinmemiş ve çeşitli cezalar vermişlerdir. Kalpazanlığın en büyük etkisi piyasaya karşılıksız paranın girmesi neticesinde o devletin sınırları içerisinde veya dışında paranın geçerliliğinin ve alım gücünün düşmesidir. Ayrıca devletin itibarında azaltıp mali gücünü de olumsuz etkilemektedir. Halkın cebindeki para azalmasına, piyasada fiyatların artmasına, sosyal ve siyasal iktidarsızlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayarı bozuk para ile alım gücü iyice azalan halk isyan etmiştir. Bütün bu olumsuz neticeleri istemeyen devletler, kalpazanlığı yasaklamış, yasağı çiğneyenleri cezalandırma yoluna gitmiştir. Kalpazanlık faaliyetleri Ortaçağ âlimlerinin, bilim adamlarının eserlerine

⁶⁰ Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, 234.

⁶¹ Catherine Eagleton ve Jonathan Williams, *Paranın Tarihi*, çev. Fadime Kâhya, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 125.

çeşitli şekillerde yansımıştır.

Devletler bazen ekonomik ve ticari işlemlerde sadece bir tür paranın kullanılmasını şart koşturmuştur. Devletlerin düzenlediği para politikaları, piyasaya farklı türde para sürme gibi işlemler kalpazanların bu durumlardan istifade etmelerine olanak sağlamıştır. Para reformu devletin sadece vergi gelirlerini artırmaya yönelik bir çabası olarak görülmemelidir. Bu, merkezî otoritenin kuvvetlendirilmesine yönelik atılmış diğer adımlarla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Merkezi hükümet belli aralıklarla eski paraları tedavülde kaldırıp yeni paraları piyasaya sürerek sahte paraları da bir bakıma işlevden almayı adet olarak uygulamıştır.

KAYNAKÇA

- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî. *Mûsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- AKYILDIZ, Ali. "Sarraflık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXVI: 163-165. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Selçuklu Paraları", *SAD*, III, Ankara, 1971, ss. 554-560.
- ARTUK, İbrahim. "Fels". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XII: 309-311. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- ARTUK, İbrahim. "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler". *Malazgirt Armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- ARTUK, İbrahim. "Sikke". *İslam Ansiklopedisi*, X: 621-622. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1980.
- AYCAN, İrfan. "Haccac b. Yûsuf es-Sekaff". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XIV: 427-428. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- AYCAN, İrfan. "Mervan I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXIX: 225-227. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- AYDIN, Cengiz. "Ca'fer b. Ali ed-Dimaşki". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. VI: 546-547. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- BOZKURT, Nebi. "Sarraflık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXVI: 162-164. Ankara: Türkiye diyanet Vakfı, 2009.
- BULUT, Halil İbrahim, "Şeytânüttâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXIX: 104. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

- BUNDÂRÎ, Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre. Tercüme. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- DAVIS, James C. Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz: İnsanın Öyküsü. Çev. Barış Bıçakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- DİMAŞKÎ, (Ebu'l-Fadl Ca'fer b. Ali ed-Dımaşki). "Ticaretin Güzelliklerine İşaret". Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Ait Çeviriler I. Editör. Abdülhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004.
- EAGLETON, Catherine ve Jonathan Williams. Paranın Tarihi. Çev. Fadime Kahya. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- EHRENKREUTZ, A. S. "Dar Al-Darb". The Encyclopaedia Of Islam. II: 117-118. Leiden: E.J. Brill, 1991.
- EL-BELÂZURÎ, Fütûhu'l-Büldân. Tercüme. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- EL-BÎRÛNÎ, Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fi Ma'rifeti'l-Cevahir). Tercüme. Emine Sonnur Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- EL-HEYTEMÎ, Ez'zevacir An İktirafil-Kebâir (İslâm'da Helâller Ve Haramlar Büyük Günahlar)-I. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1970.
- EL-HÜSEYNÎ, Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye. Çev. Necati Lügal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- EL-MAVERDÎ, el-Ahkamü's- Sultaniyye. İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku. Çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.
- ERDEM, İlhan. "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi. XXI/23 (2003): 49-67.
- GENÇ, Reşat. Karahanlı Devlet Teşkilatı. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- GITLER, Haim And Matthew Ponting. "Chemical Analysis of Medieval Islamic Coin Dies". The Numismatic Chronicle and Royal Numismatic Society. Vol. 166 (2006) 321-326
- HÂNDMÎR, Gıyaseddîn Hândmîr Muhammed b. Hamîdeddîn Mirhândş. Düsturu'l-vüzera. Neşr. Sâid-i Nefsî. Tahran: Eqbal, 1357.
- HİZMETLİ, Mustafa. "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği". Journal of History Culture and Art Research. S. 6 (2017) 425-443.
- İBN HALDÛN, Mukaddime III. Çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.

- İBNÜ'L-CEVZİ, el-Muntazam fi Tarihü'l-Ümem'de Selçuklular (1038-1092). Çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2014.
- İBNÜ'L-ESİR, el-Kâmil fi't-târîh X. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İMAM GAZZÂLÎ. Kimyâ-i Saâdet. Tercüme. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İSMAİL GALİP, Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukiyye. Kostantiniye: Mihrân Matbaası, 1309.
- KALLEK, Cengiz. "Hisbe". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XVIII: 133-143. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- KANAT, Cüneyt. Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- KÂŞGARLI MAHMÛD, Divânü Lügâti't Türk. Çeviri, Uyarlama. Düzenleme. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- KAZVİNÎ, Hamdullâh Müstevfî. Nüzhetü'l-Kulub. Neşr. G. Le Strange. Gibb Memorial Series, London: Leyden E. J. Brill, 1915.
- KİRMÂNÎ, (Efdaleddîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid Kirmânî). Târîh-i Efdâl. Tahran: 1324.
- KORTEK, Haluk. "Tuğluklular". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XLI: 333-336. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- KURPALİDİS, G.M. Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal Ve Ekonomik Tarihi. Çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- LAMBTON, Ann K. S. "Atebetü'l-Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi". Belleten, XXXVII/147 (1973): 365-394. (ayrı basım).
- MAKRÎZÎ, Kitab el-Nukud el-Kadime ve'l-İslamiye (Eski ve İslami Paralar). Çev. İsmail Hakkı Konyalı. Nümismatik Serisi I. İstanbul: Gavsı Ozansoy Basımevi, 1946.
- MAKRÎZÎ, el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr, I. Kahire: 1987.
- MARKOPOLO, Seyahatname I. Tercüman 1001 Temel Eser.
- MAŞALI, Münteha. "Ölüm Cezası". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXXIV: 40-43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- MERÇİL, Erdoğan. Büyük Selçuklu Devleti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- MEVLÂNA, (Mevlana Celâleddîn-i Rûmî). Mesnevî I. Çev. Veled İzbudak. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.
- MEVLÂNA, (Mevlana Celâleddîn-i Rûmî). Mesnevî II. Çev. Veled İzbudak.

İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.

N. NASTİCH, Vladimir. "Coin Forgeries In The Capacity Of Historical Source (As Evidenced By İslamic Comage)". Transactions Of The State Hermitage Museum. LXXXI (2017):227-242.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. "Kavurd Bey". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXV: 73-74. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. "Melikşâh". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXIX: 54-57. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. "Çağrı Bey'in Oğulları Tarafından Bastırılmış Bazı Sikkeler ve Sağladıkları Bilgiler". İstanbul: M. Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi, S.12. (2002): 318-319.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler". Belleten, LXV/243 (2002): 547-570.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. Gâzân Han ve Reformları (1295-1304). İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. Selçuklular I. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

PAKALIN, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Ve Sözlüğü II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

PİYADEOĞLU, Cihan. Güneş Ülkesi Horasan. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.

POLAT, Salahattin. "Ebân b. Osman b. Affân". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. X: 66-67. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

RÂVENDÎ, Râhatü's- Sudûr ve Âyetü's-Sürûr I. Çev. Ahmet Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

REŞİDÜ'D-DİN, (Reşîdü'd-Din Fazlullâh). Cami'ü'üt-Tevârih. Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

SAHİLLİOĞLU, Halil. "Darphane". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. VIII: 501-505. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

SAHİLLİOĞLU, Halil. "Dinar". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. IX: 352-355. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

SAHİLLİOĞLU, Halil. "Dirhem". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. IX: 368-371. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

SAMİ, Şemseddin. Kâmûs-i Türkî. İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.

- SEVİM, Ali -Erdoğan Merçil. Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- SPULER, Bertold. İran Moğolları. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- SÜMER, Faruk. "Keykubad II". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXV: 359-360. Ankara: Türkiye diyanet Vakfı, 2002.
- SÜMER, Faruk. Oğuzlar (Türkmenler) Tarihileri-Boy Teşkilatı-Destanları. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- TEKİN, Oğuz. "Sikke". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXXVII: 179-184. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- TOPALOĞLU, Bekir. "Ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XLIV: 301-302. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- TURAN, Osman. "Keykubâd II". İslam Ansiklopedisi. VI: 661-662. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.
- TURAN, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti. İstanbul: Ötüken, 2003.
- TURAN, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- TÜMER, Günay. "el-Cemâhir". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. VII: 295-296. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- ÜNAL, Mehmet Ali. Osmanlı Tarihi Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- YENİÇERİ, Celal. "Cehbez". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. VII: 222-223. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. "Abbasiler". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. I: 31-48. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. "Abdülmelik b. Mervan". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. I: 266-270. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- YİĞİT, İsmail. "Ömer b. Abdülaziz". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXXIV: 53-55. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- YUSUF, (Yusuf Has Hâcib). Kutadgu Bilig, II. Tercüme. Reşîd Rahmeti Arat. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959.
- YÜKSEL, Ahmet Turan. "Ubeydullah b. Ziyad". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XLII: 29-30. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Arslan DURDU

ZAMBAUR, E. V. "Dirhem". İslam Ansiklopedisi. III: 594-595. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 1977.

bilimname XXXVI, 2018/2, 553-555

Arrival Date: 20.08.2018, Accepting Date: 17.10.2018, Publishing Date: 31.10.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.454770>

COUNTERFEITING ACTIVITIES IN THE MEDIEVAL TURKISH-ISLAMIC STATES

Arslan DURDU^a

Extended Abstract

Throughout history, the Turks have established many states in their geographies. This tradition of state-building continued even after accepting Islamic religion. Various crimes are seen in the medieval Turk-Islamic states, which are often mentioned because of the roles played in history the states that they have established. Counterfeiting, one of these crimes, is exist in society from the earliest times. As it is today, those who want to be rich in the easy way in the Middle Ages were minting counterfeit money. The counterfeiters were active in many regions of Turc-Islamic geography. In general, counterfeiting activities are seen in various regions of the states, but they has been determine to be more especially in places where mints exist. It is known that people from various sections of the society or various occupational groups are involved in such events. Especially during periods when the states are weak, counterfeiters have print counterfeit money even during periods when the states are the strongest. The periods when states changed their monetary policies, and when they different kinds of money into the market, served the counterfeiters. Counterfeiters have resulted in political, social, and economic consequences within the structure of the states, as a result of the counterfeit that they put onto the market. The states have given some punishments to those who are involved in counterfeiting activities, as it is absolutely a punishment everywhere it is crime. It is possible to take counterfeit money printing up to ancient times and spread it to a wider geographical area. In this study, the various examples of counterfeit crime in sources of period, medieval Turk-Islamic states and their effects on economic, social and cultural structure will be examined.

Money is important both in material and spiritual terms for the medieval

---

^a PhD. Student, Bolu Abant Izzet Baysal University, arslandurdu@gmail.com

Turk-Islamic states. In material terms, it is one of the most important elements of trade. In spiritual terms, coinage is the symbol of independence and dominance that makes the sovereign ruler. As it is today, those who want to be rich in the short-term in the medieval Turk-Islamic states are print counterfeit money and sign up for counterfeiting.

The purpose of this paper, medieval Turk-Islamic states and their effects on economic, social and cultural structure will be examined. Counterfeiters have used a variety of methods in mint counterfeit money. One of these methods; is strike a low amount of money, that is, to keep less silver than is needed. Another method is to mix the silver mine into the gold coins. Other than these methods, there is also a counterfeiting method, which is usually used by moneylenders. They trash the precious metal in the money by trimming the edges of the money. In the medieval Turk-Islamic world, the money changing fulfills the functions that a bank will perform. They are the most active occupational groups involved in counterfeiting activities because they are dealing with money and every time because of their profession. The chemical analyzes of the coin dies of the medieval Turk-Islamic states can obtain information us about the counterfeiting events, the realities of the money, the falsity and the mines they contain. States have given various punishments to those dealing with counterfeiting. The examples of punishment belong generally to the history of Islam. There are various examples of counterfeiting activities during the time of Abbasids and Umayyads. States have lay up old money from time to time. Instead, he work to remove the function of the counterfeit money in the market by driving new money into the market. Counterfeiting activities reflect on the works of medieval scholars, scientists in various forms. States sometimes lay down as a condition the use of only one kind of money in economic and commercial transactions.

As a result, It is difficult to identify counterfeiting events as long as they can not be mentioned in the sources. From the examples we have found, there are different reasons for counterfeiting events mentioned in sources, different reasons for counterfeit money and counterfeiting money. Counterfeiting has caused the rise of prices in the market and the emergence of social and political power. Great Seljuks, Karahans, Turkey Seljuk, Ayyubid dynasty, Mongols and were given information about various counterfeit events in medieval Turk-Islamic state. Among those dealing with counterfeiting, there are various groups such as state officials, moneylenders, educated people with mysticism and madrasah. Counterfeit money that the counterfeiters have pushed into the market have directly

---

caused the damage to the state treasury. Increased prices in the market caused social and political turmoil.

Keywords: Islamic History, Counterfeiting, Counterfeit Money, Turkish-Islamic States, Seljuks.

